

Το «εύλογον» και το «τακτόν»: Όψεις του Κυπριακού προβλήματος στη Βουλή των Ελλήνων, 1915-1959*

ΜΑΡΚΟΣ ΚΑΡΑΣΑΡΙΝΗΣ

1. Εισαγωγή

ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ στη Βουλή των Ελλήνων, πέρα από τις ειδικές επί της εξωτερικής πολιτικής συζητήσεις παρουσιάζεται συχνά και στα πλαίσια άλλων θεμάτων: προγραμματικές δηλώσεις ή περιπτώσεις ψήφου εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας¹ αλλά και τα δημοσιεύματα του τύπου, τα ζητήματα δημόσιας τάξης², τα μηνύματα που στέλνουν οι κυπριακές αρχές ή τα σωματεία³. Το ύψος και η έκταση των παρεμβάσεων των εκπροσώπων του ελληνικού κοινοβουλίου κυμαίνεται, αν και είναι εμφανές ότι το αισιόδοξο κλίμα των πρώτων μεταπολεμικών, κυρίως, χρόνων διαδέχεται μια γενικότερη απαισιοδοξία από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Καθώς το κυπριακό ζήτημα οξύνεται, πυκνώνουν και οι αναφορές σε αυτό, με αιχμή την περίοδο 1957-1958⁴. Η πυκνωση αυτή συναρτάται και με άλλα θέματα, εσωτερικού χαρακτήρα⁵, καθιστώντας το ελληνικό κοινοβούλιο βαθμιαία πεδίο διαπάλης, γεγονός που επηρεάζει την ποιότητα των αγορεύσεων. Οι ομιλητές εκτρέπονται προς φαινομενικά άσχετα θέματα⁶, προβαίνουν σε «διορθωτικές» ερμηνείες παλαιότερων δηλώσεών τους, προχωρούν σε αντεγκλήσεις, προσωπικές αντιπαραθέσεις⁷, κάποτε ακόμα και σε χειροδικίες⁸. Συχνές είναι και οι ανασκευές «λαθών» ή δηλώσεων που έχουν γίνει ενώπιον άλλων σωματείων⁹. Παρακολουθώντας τις συνεδριάσεις του ελληνικού κοινοβουλίου αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία που αποδίδεται σε αυτές από τους παράγοντες της πολιτικής ζωής. Πέρα από τις προτάσεις για έκφραση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας προς την κυβέρνηση, που δίνουν τη δυνατότητα διεξοδικών συζητήσεων, ο κοινοβουλευτικός έλεγχος προσφέρει τόσο στην κυβέρνηση όσο και στην αντιπολίτευση την ευκαιρία να διατυπώσουν ή να επαναβεβαιώσουν τις επίσημες θέσεις τους. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο θα πρέπει να αναγνωριστεί ότι η κοινοβουλευτική ρητορεία συνιστά ένα ιδιαίτερο είδος πολιτικού λόγου που ίσως εκτρέφει οξύτητες, αν και προφανώς δεν οφείλεται σε αυτή, οποιαδήποτε παρεκτροπή. Παραμένει όμως η ανάγκη να διερευνηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά του κοινοβουλευτικού λόγου, ώστε να διασαφηνισθεί το κοινό στο οποίο απευθύνεται, οι στόχοι του και οι λειτουργίες που εξυπηρετεί.

Αποδέκτες των κοινοβουλευτικών αγορεύσεων είναι οι βουλευτές και το κοινό που παρακολουθεί τις συνεδριάσεις, μια και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι την εποχή αυτή επιτρέπεται η ραδιοφωνική μετάδοση των εργασιών της βουλής. Ωστόσο, αποδεικνύεται ότι οι αγορητές δεν λειτουργούν έχοντας στο μυαλό τους μόνο τους παριστάμενους αλλά και τις κυβερνήσεις του εξωτερικού¹⁰. Με την ίδια ένταση τους απασχολούν η κοινή γνώμη και ο τύπος. Στις 26/2/1959 ο Η. Τσιριμώκος, πρόεδρος του κόμματος της Δημοκρατικής Ένωσης διακόπτει τον ευρισκόμενο στο βήμα κυβερνητικό βουλευτή Γ. Λύχνο με υπονοούμενα για συμφέροντα που φέρεται να υποστηρίζει με την ιδιότητά του ως επαγγελματία δημοσιογράφου¹¹. Στη διάρκεια συζήτησης πρότασης δυσπιστίας ο προεδρεύων Α΄ Αντιπρόεδρος Β. Βασιλικός ανακοινώνει μια αίτηση από πλευράς του τύπου για συντόμηση των ομιλιών ως τις 9 το βράδυ προκειμένου αυτές να δημοσιευθούν. Η ανακοίνωση προκαλεί την αντίδραση του Σ. Βενιζέλου που τη θεωρεί ανεπίτρεπτη παρέμβαση επαγγελματιών συμφερόντων. Από άλλους βουλευτές εκφράζονται παρόμοια για την περιορισμένη κάλυψη των συνεδριάσεων της βουλής μόνο όταν ο τύπος εκτιμά ότι η δημοσίευση των αγορεύσεων θα συμβάλει στην αύξηση της κυκλοφορίας¹².

Η συμβολή των αγορεύσεων στην αύξηση τη κυκλοφορίας των εφημερίδων δεν είναι το μόνο αξιοσημείωτο φαινόμενο. Σύμφωνα με τον ευαίσθητο σε παρόμοια ζητήματα Π. Κανελλόπουλο είναι πιθανή και η αντίστροφη λειτουργία του, όταν κάποιοι επιδιώκουν δημοσιότητα μέσω του τύπου. Κατηγορείται συγκεκριμένα ο Γ. Καρτάλης ότι επεδίωξε να αλλάξει η σειρά ομιλίας ώστε να επιτύχει ευνοϊκή ώρα για τη δημοσίευσή της¹³. Ο Γ. Καρτάλης, αρχηγός του Δημοκρατικού Κόμματος στη βουλή του 1956-1957, κάθε άλλο παρά αποδέχεται τη μομφή. Ωστόσο ο έντονος χρωματισμός του λόγου πολλών συναδέλφων του –που συχνά οδηγεί σε φραστικά επεισόδια– έχει κατά ένα, τουλάχιστον, μέρος ως στόχο του την κοινή γνώμη¹⁴.

Η κοινοβουλευτική ρητορεία, λοιπόν, που αφορά στο Κυπριακό προσδιορίζεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά: σύνθετο ρόλο (ενημέρωση βουλής, κοινής γνώμης – φορέας επίσημης πολιτικής) και πολλούς αποδέκτες (βουλευτές, τύπο, εκλογικό σώμα, ξένα κράτη και κυβερνήσεις). Στη διάρκεια των ετών 1915-1959, από την πρώτη επίσημη προσφορά της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία στην Ελλάδα ως την ανεξαρτησία, διεξάγονται στη βουλή των Ελλήνων έντονες, κάποτε και επεισοδικές, συζητήσεις σχετικά με τη θέση της χώρας πάνω σε ένα πρόβλημα που, ειδικά στη δεκαετία του 1950, θα αποτελέσει πρωταρχικό άξονα της εξωτερικής της πολιτικής.

Για να προχωρήσει κανείς σε μια αρχική ανάλυση των απόψεων των διαφόρων πλευρών οφείλει πρώτα να προβεί σε μια περιοδολόγηση του ζητήματος, η οποία βασίζεται κατά πρώτο λόγο στη συχνότητα και το περιεχόμενο των συζητήσεων στο ελληνικό κοινοβούλιο, σε συνδυασμό με τις εσωτερικές ή διεθνείς εξελίξεις που σημειώνονται στο ζήτημα.

Ι. 1915-1931

Η Κύπρος μπορεί να θεωρηθεί ότι για πρώτη φορά έρχεται στο προσκήνιο της νεότερης ελληνικής ιστορίας μετά το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, όταν κατά τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου ο Ε. Βενιζέλος θα δεχθεί μια ανεπίσημη πρόταση από τον Lloyd George, τότε υπουργό οικονομικών στην κυβέρνηση Ασκούιθ. Την ανεπίσημη αυτή πρόταση θα διαδεχθεί επίσημη προσφορά προς την ελληνική κυβέρνηση την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με αντάλλαγμα την έξοδο στο πλευρό της Σερβίας. Ωστόσο, η κυβέρνηση Ζαΐμη θα απορρίψει την προσφορά τέσσερις μέρες μετά την υποβολή της, στις 20/10/1915. Ο Βενιζέλος θα θέσει το θέμα στη βουλή, όπου η απάντηση θα του δοθεί όχι από τον πρωθυπουργό Ζαΐμη αλλά από τον Δ. Ράλλη με ασάφειες και υπαινιγμούς για τους κινδύνους της δικής του πολιτικής¹⁵.

Σε μια ταραγμένη δεκαπενταετία όπως αυτή της περιόδου 1915-1930, δεν πρέπει να ξενίζει το γεγονός ότι οι αναφορές στο Κυπριακό σπανίζουν. Μόλις και μετά βίας φθάνουν τις οκτώ. Το ίδιο θα συμβεί και στα χρόνια άμεσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως συνέπεια των άμεσων προβλημάτων και των προτεραιοτήτων του ελληνικού κράτους. Έτσι, τα χρόνια της πρωθυπουργίας του Ε. Βενιζέλου κατά τις περιόδους 1917-1920 και 1928-1932 δεν είναι ιδιαίτερα πλούσια σε υλικό. Το Κυπριακό δεν έχει αναχθεί ακόμα σε μείζον πρόβλημα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας ούτε σε πεδίο αντιπαλότητας της εκάστοτε αντιπολίτευσης. Ο Βενιζέλος από τις 30/4/1920 έχει συναρτήσει την περίπτωση της Κύπρου με αυτή της κατεχόμενης από τους Ιταλούς Ρόδου. Αναγγέλλει μάλιστα την οριστική λύση του θέματος των Δωδεκανήσων με την υπογραφή συνθήκης μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, όταν θα συναφθεί και η ανάλογη με την Τουρκία στο συνέδριο της Ειρήνης¹⁶. Ωστόσο η Ιταλία θα υπαναχωρήσει πριν τη συνθήκη των Σεβρών καταγγέλλοντας μονομερώς, στις 22/7/1920, το σύμφωνο Βενιζέλου-Τιττόνι που ίσχυε από τον Ιούλιο του 1919.

Το σημαντικότερο γεγονός της περιόδου, όσον αφορά την Κύπρο, αποτελεί χωρίς αμφιβολία η εξέγερση που ξεσπά στο νησί τον Οκτώβριο του 1931, ως αποτέλεσμα ενός συνδυασμού διάχυτης απογοήτευσης από τη συνολική διακυβέρνηση των Άγγλων, έντονων κοινωνικών προβλημάτων και της οργάνωσης του ενωτικού κινήματος. Σε συγκυρία σοβαρής οικονομικής κρίσης, απότοκο της αντίστοιχης αμερικανικής του 1929, η ελληνική κυβέρνηση θα βρεθεί σε δύσκολη θέση και λόγω της ανάμιξης στα γεγονότα του Έλληνα πρόξενου Αλέξη Κύρου, γόνου κυπριακής οικογένειας. Ο Βενιζέλος διατηρεί την πεποίθησή του ότι η Κύπρος θα παραχωρηθεί μόνο με τη θέληση της Μεγάλης Βρετανίας, κατά το παράδειγμα των Επτανήσων. Κρίνει ότι οποιαδήποτε διατάραξη των σχέσεων δεν θα είναι προς το συμφέρον της χώρας¹⁷, τα ζωτικά συμφέροντα της οποίας δεν επιτρέπουν την

πολυτέλεια αντιθέσεων με Μεγάλη Βρετανία και Ιταλία. Αποδοκιμάζει την εξέγερση των Κυπρίων ζητώντας μάλιστα τόσο από αυτούς όσο και από τους Δωδεκανησίους να είναι «ολιγώτερον εγωιστάι». Στη στάθμιση του Κυπριακού ζητήματος και των γενικότερων συμφερόντων του Ελληνισμού ο Ε. Βενιζέλος είναι απόλυτα πεπεισμένος ότι τα δεύτερα υπερτερούν¹⁸. Άποψη με την οποία θα συνταχθεί και ο Γ. Παπανδρέου αργότερα, στη δεκαετία του 1950.

II. 1946-1953

Στην ίδια κατεύθυνση με τον Ε. Βενιζέλο, στη λογική δηλαδή της αναμονής και της εμμονής στην αξία της ελληνοβρετανικής φιλίας, θα κινηθούν και οι υπεύθυνοι των πρώτων μεταπολεμικών κυβερνήσεων. Στις δηλώσεις των πρωθυπουργών της εποχής, Τσαλδάρη, Πλαστήρα, Σ. Βενιζέλου, Παπάγου, είναι ευδιάκριτο ένα είδος συνέχισης της αντίστοιχης πολιτικής του Ε. Βενιζέλου, όπως και ήπιοι τόνοι, σε σύγκριση βέβαια με αυτούς που θα ακολουθήσουν. Από το βουλευτικό σώμα συχνά εκπορεύεται ένα πανηγυρικό κλίμα όποτε αναφέρεται η Κύπρος, με χειροκροτήματα, ζητωκραυγές, ευχές και ελπίδες¹⁹. Ο Κ. Τσαλδάρης θεωρεί πως πρόκειται για διμερές ζήτημα. Ο Ν. Πλαστήρας εκφράζει την ελπίδα να ικανοποιηθούν τα αιτήματα των Ελλήνων της Κύπρου στα πλαίσια της παραδοσιακής φιλίας των δύο κρατών. Για τον Σ. Βενιζέλο ήταν αρκετός ένας φιλικός διακανονισμός ενώ ο Α. Παπάγος δηλώνει ότι η κυβέρνηση του θα αντιμετωπίσει την Κυπριακή υπόθεση σύμφωνα με τα δεδομένα της πραγματικότητας²⁰.

Η «πραγματικότητα» του 1952 ορίζεται στο εσωτερικό από την πρόσφατη λήξη του Εμφυλίου πολέμου, ενώ στο εξωτερικό από τη βαθμιαία όξυνση των ψυχροπολεμικών εντάσεων. Το κλίμα στο ελληνικό κοινοβούλιο όσον αφορά στις παρατάξεις που συγκρούστηκαν πολύ απέχει από το να είναι συμφιλιωτικό, κάτι που δεν συμβάλλει στη νηφάλια εξέταση των προοπτικών του Κυπριακού²¹. Επιπρόσθετα, από το 1950, οι Ελληνικές κυβερνήσεις έχουν στην διάθεσή τους, και δεν μπορούν να παραβλέψουν, τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος των Ελληνοκυπρίων, το οποίο είχε διενεργηθεί τον Ιανουάριο του ίδιου έτους. Το δημοψήφισμα αποτελεί έμπρακτη δήλωση της βούλησης για Ένωση με αποδέκτες τόσο την Ελλάδα όσο και τη Μεγάλη Βρετανία, κάτι που αποδεικνύει η περιοδεία της αντιπροσωπείας για την παράδοση των αποτελεσμάτων²². Στο δημοψήφισμα αυτό η κυβέρνηση Πλαστήρα θα αντιδράσει προσεκτικά με στόχο να μην δυσανεμίσει την αγγλική πλευρά. Στο πνεύμα αυτό ερμηνεύονται τόσο το γεγονός ότι δεν σπεύδει να υποδεχθεί στον Πειραιά την κυπριακή αντιπροσωπεία που φθάνει με επικεφαλής τον επίσκοπο Κυθηνέας Κυπριανό –σε αντίθεση με τον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης Π. Κανελλόπουλο²³– όσο και η δήλωσή του στη βουλή για τις ελπίδες του έθνους. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δήλωση αυτή γίνεται με την ευκαιρία της παράδοσης των τόμων του δημοψηφίσματος στον πρόεδρο της βουλής Δ. Γόντικα²⁴. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται πιθανότατα και η εξουσιοδότηση του κοινοβουλίου στον πρόεδρο, και όχι στην κυβέρνηση, για χειρισμό του θέματος της γνωστοποίησης στο εξωτερικό των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος και των ελληνικών απόψεων²⁵. Το γεγονός πάντως των συναντήσεων της κυπριακής αντιπροσωπείας με τον βασιλιά Γεώργιο και τον πρωθυπουργό Πλαστήρα προαναγγέλλουν την αρχή μιας πορείας προς ενεργότερη ελληνική ανάμιξη.

III. 1954-1959

Κατά την περίοδο αυτή το Κυπριακό μεταβάλλεται σε πιεστικό διεθνές πρόβλημα και μείζον θέμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Τον Απρίλιο του 1955 αρχίζει ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ. Έχουν ήδη προηγηθεί δύο ελληνικές κινήσεις για προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη, κάτι που στην προηγούμενη περίοδο είχε θεωρηθεί αδιανόητο καθώς θα έθιγε την ελληνοβρετανική φιλία²⁶, και θα ακολουθήσουν: η τριμερής διάσκεψη του Λονδίνου (όπου θα εμφανιστεί στο προσκήνιο ο Τουρκικός παράγοντας), συνομιλίες του αρχιεπισκόπου Μακαρίου με τον άγγλο κυβερνήτη Χάρντιγκ, εξορία του πρώτου στις ΣεΪχέλλες, ρειρά αγγλικών σχεδίων επίλυσης του ζητήματος που απορρίπτονται από την ελληνική κυβέρνηση και την κυπριακή Εθναρχία, ταραχές και εκτελέσεις στην Κύπρο.

Η περίοδος 1954-1959 παρουσιάζεται ανάλογα τεταμένη και στο ελληνικό κοινοβούλιο, όπου κυβέρνηση και αντιπολίτευση αντιδικούν για τις προοπτικές του ζητήματος. Η αντιπολίτευση, με προεξάρχον το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τα παρακλάδια του (Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση) θα θεωρήσει το Κυπριακό προνομιακό πεδίο αντιπαράθεσης με τις κυβερνήσεις της ΕΡΕ. Μόνο

κατά την περίοδο Απριλίου 1956 - Μαΐου 1957 το Κυπριακό συζητείται διεξοδικά σε τέσσερις περιπτώσεις, δύο με αφορμή την υποβολή προτάσεων δυσπιστίας και άλλες δύο στα πλαίσια συζητήσεων για παροχή ψήφου εμπιστοσύνης. Οι κυβερνήσεις του Ελληνικού Συναγερμού και της ΕΡΕ εξαγγέλλουν διευθετήσεις, ωστόσο οι δυσκολίες του ζητήματος φαίνονται από τις αλληπάλληλες προσφυγές στον ΟΗΕ και την αλλαγή τριών υπουργών Εξωτερικών κατά την τετραετία 1954-1958 (Θεοτόκης - Στεφανόπουλος - Αβέρωφ).

Την ίδια περίοδο αξιοσημείωτη είναι η σταδιακή μετάπτωση της Μεγάλης Βρετανίας από «φίλη» σε «εχθρό»²⁷. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι όμως και η εξέλιξη των τεχνικών όρων με τους οποίους αντιμετωπίζεται η ουσία του ζητήματος, δηλαδή η πιθανή κρατική υπόσταση της μελλοντικής Κύπρου. Ο Ν. Πλαστήρας δεν διστάζει να μιλήσει για «Ένωση» το 1950, ο Γ. Παπανδρέου χρησιμοποιεί κατά κόρον την έκφραση «αυτοδιάθεση εντός ευλόγου και τακτής προθεσμίας», ο Κ. Καραμανλής επιτυγχάνει με τις συμφωνίες Ζυρίχης - Λονδίνου την «ανεξαρτησία» για να κλείσει ο κύκλος με τον Σ. Βενιζέλο να αναφωνεί «Ζήτω η Ένωσης» –και όχι οτιδήποτε άλλο– μετά την απόρριψη μιας ακόμα πρότασης δυσπιστίας τον Φεβρουάριο του 1959.

2. Τα κόμματα και η Κύπρος

Η προτεινόμενη σύνοψη των κομματικών θέσεων απέναντι στο Κυπριακό πρόβλημα, όπως αυτές προκύπτουν από τα πρακτικά της ελληνικής βουλής, εστιάζει κυρίως στην μεταπολεμική περίοδο με ιδιαίτερη έμφαση στη δεκαετία του 1950. Ωστόσο, οι παρατηρήσεις που αφορούν στη μεταπολεμική περίοδο εκ των πραγμάτων είναι επιλεκτικές. Κι αυτό εξαιτίας του κατακερματισμού του πολιτικού σκηνικού, της κομματικής αστάθειας και των προσωποπαγών σχημάτων που αποτελούν τον κανόνα της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αποχώρηση από τον Ελληνικό Συναγερμό των Σ. Μαρκεζίνη και Στ. Στεφανόπουλου θα οδηγήσει απευθείας στον σχηματισμό του Κόμματος των Προοδευτικών και του Λαϊκού κοινωνικού Κόμματος αντίστοιχα. Άλλη ένδειξη κομματικής αστάθειας αποτελεί η πορεία του Κόμματος των Φιλελευθέρων με τη διάσταση ανάμεσα στα επιφανέστερα στελέχη του, τους Σ. Βενιζέλο και Γ. Παπανδρέου που οδηγεί σε διαρκείς διασπάσεις και βραχυβίους σχηματισμούς, όπως η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση²⁸. Παρά τον ταραχώδη βίο και τις ευκαιριακές μεταμορφώσεις του το κόμμα των Φιλελευθέρων αποτελεί το μοναδικό με διαρκή παρουσία στις μεταπολεμικές βουλές. Εξίσου συνεχής είναι και η παρουσία της συντηρητικής παρατάξης, η οποία ασκεί και την εξουσία κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1950, με διαφορετικά όμως σχήματα, τουλάχιστον όσον αφορά στον τίτλο. Έτσι, από το Λαϊκό Κόμμα του Κ. Τσαλδάρη και, λίγο αργότερα, του Π. Κανελλόπουλου περνάμε στον Ελληνικό Συναγερμό του Α. Παπάγου και, τελικά, στην Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ) του Κ. Καραμανλή. Διαρκή εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο από το 1951 και εξής διατηρεί και η αριστερά με την εμφάνιση της ΕΔΑ, η οποία εναλλάσσεται με το Κόμμα των Φιλελευθέρων στο ρόλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Η παρουσία και η σχετική μακροβιότητα των σχηματισμών αυτών προσφέρει ευνοϊκότερες προϋποθέσεις για την παρακολούθηση των απόψεών τους²⁹, οι οποίες θα εκτεθούν στη συνέχεια.

2α. Η συντηρητική παράταξη

Η συντηρητική παράταξη χειρίζεται το Κυπριακό στην κρισιμότερη καμπή του, στην περίοδο των ετών 1954-1959. Σε τρεις συνεχόμενες βουλές που προκύπτουν από ισάριθμες εκλογικές αναμετρήσεις (1952, 1954, 1958) διαθέτει άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, άρα οι θέσεις της είναι θεωρητικά αποσαφηνισμένες και τυγχάνουν της επιδοκιμασίας του εκλογικού σώματος. Ωστόσο η εναλλαγή των Σπ. Θεοτόκη, Στ. Στεφανόπουλου και Ε. Αβέρωφ στη θέση του υπουργού Εξωτερικών αποκαλύπτει το μέγεθος του προβλήματος. Εν μέρει υπεύθυνη γι' αυτή τη φθορά είναι η αντιπολίτευση, η οποία από τη σταθερή θέση της «αυτοδιάθεσης» προκαλεί σε κάθε ευκαιρία συζητήσεις για το Κυπριακό με αποτέλεσμα να κατατεθούν δύο προτάσεις δυσπιστίας από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και την ΕΔΑ μόνο στο δεκάμηνο Μαρτίου 1956 - Μαΐου 1957. Εν μέρει υπεύθυνες όμως είναι και οι κυβερνήσεις Παπάγου - Καραμανλή, οι οποίες εμφανίζουν απροθυμία διαλόγου, εκχωρώντας με αυτό τον τρόπο την πρωτοβουλία στην αντιπολίτευση. Ο Κ. Καραμανλής θεωρεί την τακτική αυτή της αντιπολίτευσης παρελκυστική και απόπειρα καθαρής κομματικής εκμετάλλευσης³⁰.

Ωστόσο, αφορμές και αίτια για τη δύσκολη θέση των εκάστοτε υπουργών Εξωτερικών αποτελούν οι εξελίξεις του Κυπριακού στον διεθνή χώρο, με κορυφαίο παράδειγμα τις ελληνικές προσφυγές στον ΟΗΕ και τις συνακόλουθες συζητήσεις στα πλαίσια του διεθνούς οργανισμού. Συζητήσεις στα Ηνωμένα Έθνη διεξάγονται στο τέλος κάθε έτους από το 1954 ως και το 1958 και, κατά κανόνα, η κυβέρνηση δηλώνει ικανοποιημένη από τα όσα προκύπτουν. Με την πρώτη απόφαση του ΟΗΕ ο Στ. Στεφανόπουλος, υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Παπάγου, θα δηλώσει ότι «το Κυπριακόν εξήλθε από την αφάνειαν εις την οποίαν μέχρι τούδε ευρίσκετο»³¹. Τον Μάρτιο του 1957 ο διάδοχος του Σ. Θεοτόκη, που διαφώνησε με την Εθναρχία, Ε. Αβέρωφ, διατυπώνει εγνώμια για την απόφαση 1013 του ΟΗΕ η οποία, σε τελευταία ανάλυση, σημαίνει «αυτοδιάθεσιν και μόνον αυτοδιάθεσιν»³². Ένα χρόνο, περίπου, αργότερα η πολιτική επιτροπή του ΟΗΕ επαινείται εκ νέου γιατί ψήφισε απόφαση που εισηγείται την εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης στην περίπτωση της Κύπρου³³. Παρά τις «κατακτήσεις» και «προωθήσεις» αυτές, παρά την «επιτυχίαν», την οποία «ουδέποτε άλλοτε ευρέθη [η αντιπολίτευση] εις τόσην ανάγκην να μειώση»³⁴ η λύση δεν θα προέλθει τελικά από τον ΟΗΕ αλλά από τις διμερείς διαπραγματεύσεις της Ζυρίχης μεταξύ Ελλάδας - Τουρκίας και δεν θα πρόκειται για αυτοδιάθεση αλλά για ανεξαρτησία.

Ανακύπτει το ερώτημα, πώς προσδιορίζουν την πολιτική τους τα κυβερνητικά κόμματα; Όταν αποφασίζεται επί πρωθυπουργίας Παπάγου να τεθεί το ζήτημα από ελληνικής πλευράς ενώπιον της διεθνούς κοινότητας δεν γίνεται ανοιχτά πλέον λόγος για Ένωση: η εποχή του Π. Κανελλόπουλου και του Ν. Πλαστήρα, εποχή «ευχών» και «ελπίδων» ανήκει στο παρελθόν. Ο Α. Παπάγος, στις προγραμματικές δηλώσεις του, της 17/12/52, διαβεβαιώνει για τις προθέσεις της κυβέρνησής του να το αντιμετωπίσει ρεαλιστικά «εντός του πλαισίου της σημερινής πραγματικότητας». Ο Κ. Καραμανλής στις δικές του προγραμματικές δηλώσεις της πρώτης του κυβέρνησης κάνει λόγο, στις 10/10/55, για «θερμή συμπαράσταση» και «δίκαιες διεκδικήσεις» των Κυπρίων. Θα προκαλέσει πάντως την αντίδραση των κομμάτων της αντιπολίτευσης μια και ο λόγος του δεν περιέχει τη λέξη «αυτοδιάθεση»³⁵, αφήνοντας έτσι υπόνοιες δυνατότητας συμβιβασμού. Επανειλημμένα ο Ε. Αβέρωφ θα υπογραμμίσει από τη θέση του υπουργού Εξωτερικών ότι η ελληνική κυβέρνηση εργάζεται για την αυτοδιάθεση «το ταχύτερον δυνατόν»³⁶. Ο Κ. Καραμανλής σε νέες προγραμματικές δηλώσεις, στις 10/6/58, (όπως και σε αυτές του 1955) θα αποφύγει να μιλήσει κατηγορηματικά για επιδίωξη αυτοδιάθεσης: η «συμπαράστασις» θα συνεχισθεί και η κυβέρνηση θα επιλέξει τα «προσφορότερα μέσα» για την επίλυση του ζητήματος κατά τα συμφέροντα του έθνους και των Κυπρίων³⁷. Τον Σεπτέμβριο του 1958 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος θα δημοσιοποιήσει την άποψή του περί ανεξαρτησίας και στη συνέχεια οι εξελίξεις θα ακολουθήσουν γοργή πορεία, από τις διμερείς συνομιλίες Αβέρωφ-Zorlu τον Δεκέμβριο του 1958 ως τις συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου στις αρχές του επόμενου έτους.

Ο όρος «αυτοδιάθεση», πολυσυζητημένος όπως έχει ήδη διαφανεί, προσφέρεται για πολλαπλές χρήσεις και ερμηνείες. Για το κόμμα της ΕΡΕ πάντως ο όρος «αυτοδιάθεση» αφήνει ευρύτερα περιθώρια, δεν ερμηνεύεται με τη στενότητα του Κόμματος των Φιλελευθέρων, κάτι που προκύπτει κατά πρώτο λόγο από τις αναφορές στις αποφάσεις του ΟΗΕ³⁸. Περισσότερο ενδιαφέρουσα όμως είναι η χρήση της ευρείας αυτής έννοιας ως προεκλογικού συνθήματος: σε ομιλία του στην Αθήνα, στις 16/2/56, ο Κ. Καραμανλής υποστηρίζει την προσφορά εκ μέρους της Αγγλίας «πλήρους αυτοκυβέρνησεως και αυτοδιαθέσεως κατ' αρχήν»³⁹. Την επομένη, στην Κέρκυρα, δύο μόλις μέρες πριν από τις βουλευτικές εκλογές, ο υπουργός Εξωτερικών Σ. Θεοτόκης αναγγέλλει την «ανεπιφύλακτον αναγνώρισιν της αρχής της αυτοδιαθέσεως». Σε συνδυασμό με την υποψηφιότητα στο ψηφοδέλτιο Αθηνών της ΕΡΕ του Σ. Λοϊζίδη, γνωστού Κύπριου αγωνιστή, εκτοπισμένου εξαιτίας των γεγονότων του 1931, προκύπτει μια εικόνα εισαγωγής του ζητήματος στην προεκλογική εκστρατεία με στόχο εκλογικά ωφέλη. Το Κυπριακό, έτσι, δεν υφίσταται πλέον ως εθνική προτεραιότητα που απαιτεί αυξημένες υποθετικά ευθύνες στη διαχείρισή της παρά μόνο στον βαθμό που κινητοποιεί την κοινή γνώμη, τοποθετούμενο παράλληλα με τα υπόλοιπα εσωτερικά θέματα του ελληνικού κράτους.

Δεν πρέπει να φαντασθεί κανείς, ωστόσο, ότι η πολιτική της συντηρητικής παράταξης στη δεκαετία του 1950 παραμένει ενιαία και αδιαμφισβήτητη. Κάτι τέτοιο θα ήταν δύσκολο, εφόσον γίνεται λόγος για ένα πολύπλοκο ζήτημα διπλωματίας, στο οποίο περισσότερες της μιας προσεγγίσεις ήταν δυνατές, όχι μόνο εξαιτίας διαφορετικών προτάσεων αλλά και προσωπικών φιλοδοξιών. Ο Ε. Αβέρωφ ασκεί κριτική επί «ωρισμένων προσώπων»⁴⁰ για την πολιτική τους επί κυβέρνησης Παπάγου. Ο Στ. Στεφανόπουλος, υπεύθυνος για τον χειρισμό της εξωτερικής πολιτικής στη συγκεκριμένη περίοδο και επίδοξος πρωθυπουργός μετά τον θάνατο του Α. Παπάγου θα απαντήσει ετεροχρονισμένα από το βήμα της βουλής διερωτώμενος για το πώς διολίσθησε το Κυπριακό «από επιτυχίας εις επιτυχίαν» ως το απαράδεκτο, κατά κοινή ομολογία, σχέδιο Μακμίλαν⁴¹.

Τέλος, προσωπικές στρατηγικές και διαφορετικοί ρόλοι που επωμίζονται τα ίδια πρόσωπα στο ασταθές πολιτικό σκηνικό της δεκαετίας του 1950 ευθύνονται για συχνές αλλαγές απόψεων. Εκτός από τον προαναφερθέντα Στ. Στεφανόπουλο, χαρακτηριστική παραμένει η περίπτωση του Π. Κανελλόπουλου: αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης στη βουλή του 1950, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Παπάγου το 1952, ανεξάρτητος βουλευτής συνεργαζόμενος με την κυβέρνηση Καραμανλή το 1956 και ξανά αντιπρόεδρος της κυβέρνησης το 1958, εκφράζει διαφοροποιημένες θέσεις για το Κυπριακό, αναλόγως⁴².

2β. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων**

Για ολόκληρη την αντιπολίτευση, αλλά ειδικότερα για το κόμμα των Φιλελευθέρων, δεν υφίσταται ταλάντευση ή, τουλάχιστον, οφείλει να μην υφίσταται: η αυτοδιάθεση είναι εκ των ουκ άνευ. Οι συναρχηγοί της ιδιαίτερα δραστήριας κοινοβουλευτικής περιόδου 1956-1957 Σ. Βενιζέλος και Γ. Παπανδρέου έχουν ως σημαία τους την «αυτοδιάθεση εντός ευλόγου και τακτής προθεσμίας»⁴³. Ποια όμως είναι η ακριβής έννοια που αποδίδεται στην αυτοδιάθεση; «Το αίτημα της Αυτοδιαθέσεως, όπως ονομάζεται εκτός των συνόρων, το αίτημα της Ενώσεως, όπως ονομάζεται εντός των συνόρων, είναι ανένδοτον», υποστηρίζει ο Γ. Παπανδρέου⁴⁴. Για να διευκρινίσει αργότερα και την ουσιαστική διαφορά τους σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα ζητεί αυτοδιάθεση, την οποία εφαρμόζοντας η Κύπρος αποφασίζει την Ένωση⁴⁵. Η διευκρίνιση απέχει χρονικά δύο έτη από την πρώτη δήλωση, γίνεται το 1957, και πιθανότατα γι' αυτό η Κύπρος φαίνεται να έχει τον πρώτο λόγο για την απόφαση. Αυτό δεν σημαίνει, φυσικά ότι αυτοδιάθεση και ένωση παύουν να αποτελούν όψεις του ίδιου νομίσματος. Ακόμα και όταν ο Μακάριος, παρεκκλίνοντας από τη συνήθη ορολογία, κάνει λόγο για «κατοχυρωμένη αυτοδιάθεση», ο Γ. Παπανδρέου την υποστηρίζει αφού την εξισώνει με την «αυτοδιάθεσιν εντός ευλόγου, τακτής προθεσμίας»⁴⁶.

Πάνω σε αυτή τη γραμμή κινείται η βασική αντίρρηση του Κόμματος των Φιλελευθέρων προς την πολιτική των κυβερνήσεων της ΕΡΕ: εγκατάλειψη της αυτοδιάθεσης, κατά συνέπεια και της ένωσης, γραμμής διακομματικής που υποστηρίζουν ότι είχε συμφωνηθεί να τηρηθεί από όλα τα κόμματα τον Αύγουστο του 1955, παραμονές της τριμερούς διασκέψεως του Λονδίνου⁴⁷. Τόσο ο Γ. Παπανδρέου όσο και ο Σ. Βενιζέλος επικρίνουν επανειλημμένα τη συντηρητική παράταξη για ατομία και ουσιαστική απαγκίστρωση από το αίτημα⁴⁸. Ο πρώτος μάλιστα αποδίδει στην κυβέρνηση «πολιτική ηττοπάθειας και συμβιβασμού», πολιτική που ο ίδιος αδυνατεί να δικαιολογήσει βάση των όσων γνωρίζει⁴⁹. Κριτική ασκείται ακόμα για έλλειψη διπλωματικής προπαρασκευής και «διγλωσσία»⁵⁰, ενώ συχνά η αντιπολίτευση διαμαρτύρεται για τον τρόπο που έχει επιλεγεί για την ενημέρωσή της: πάγιο αίτημα αποτελεί η ενημέρωση μέσω στοιχείων από τους φακέλους του υπουργείου Εξωτερικών. Η κυβέρνηση αρνείται με το αιτιολογικό ότι η δημόσια συζήτησή τους ίσως αποβεί βλαβερή και ότι η μη παροχή τέτοιων στοιχείων αποτελεί κανόνα σε όλες τις χώρες⁵¹. Ωστόσο, οι απαντήσεις αυτές πολύ απέχουν από το να καθησυχάσουν τους Φιλελεύθερους⁵².

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων ηγείται της αντιπολίτευσης στη βουλή του 1956. Προκαλεί τρεις τουλάχιστον συζητήσεις για το Κυπριακό σε διάστημα ενός έτους (25/4/56, 21/5/56, 11/3/57). Οι συζητήσεις διεξάγονται σε κλίμα έντασης και διακρίνονται από οξείς τόνους⁵³. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον και από όσα λέγονται παρουσιάζουν όμως οι διατυπώσεις των υποβαλλόμενων προτάσεων δυσπιστίας. Συμβατικότερη αυτή της 6/3/57, αφορμάται από τον «άστοχον χειρισμόν του Κυπριακού ζητήματος»⁵⁴ στον ΟΗΕ, αποτέλεσμα του οποίου είναι, κατά τους Φιλελεύθερους, η απόρριψη της αυτοδιάθεσης όπως οι ίδιοι την εννοούν. Η προγενέστερη, ωστόσο, πρόταση της 21/5/56 πέρα από τη διαχείριση του Κυπριακού προβάλλει ως λόγους για την κατάθεσή της και τα επεισόδια στο συλλαλητήριο για τους Καραολή-Δημητρίου, την οικονομική πολιτική και «τας προσωπικάς ευνοίας της κυβερνήσεως»⁵⁵. Στο κείμενο της ίδιας πρότασης συνυπάρχουν θέματα εξωτερικής πολιτικής, δημόσιας τάξης, οικονομικού και ηθικής τάξης χαρακτήρα. Φυσικά, η εκάστοτε αντιπολίτευση επιδιώκει με μια πρόταση

μορφής να δημιουργήσει την εντύπωση συνολικής αποτυχίας της κυβερνητικής πολιτικής. Η καίρια θέση όμως που καταλαμβάνει το Κυπριακό στην συγκεκριμένη, σε συνδυασμό με την έντονη πίεση που η αξιωματική αντιπολίτευση ασκεί στην κυβέρνηση με το ζήτημα αυτό ως μοχλό, συνθέτουν μια εικόνα απόπειρας πολιτικής εκμετάλλευσης. Επιπλέον, είναι γεγονός ότι από την αντιπολιτευτική τακτική των Φιλελευθέρων απουσιάζουν οι εναλλακτικές προτάσεις⁵⁶.

Με τη διαπλοκή αυτή των θεμάτων που προκύπτει από τα κείμενα των προτάσεων δυσπιστίας, το Κυπριακό, θεωρητικά μείζον πρόβλημα για το ελληνικό κράτος, χάνει την προτεραιότητα και πρωτοκαθεδρία του, εξισώνεται με τα υπόλοιπα εσωτερικά ζητήματα και παίρνει τη σειρά του δίπλα τους. Αντίληψη που θυμίζει παλαιότερες δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου σχετικά με την αποκλειστικότητα του Κυπριακού αιτήματος αλλά και ανάλογη πρωιμότερη διατύπωση του ιδρυτή του Κόμματος Φιλελευθέρων Ε. Βενιζέλου⁵⁷. Και στις δύο αυτές απόψεις κυρίαρχο στοιχείο είναι η προτεραιότητα των συμφερόντων του Ελληνισμού. Σύμφωνα, μάλιστα, με ορισμένες πηγές, η ίδια οπτική αποτελεί το υπόβαθρο των ενεργειών των κυβερνήσεων Καραμανλή: συμβιβασμός στο Κυπριακό, στροφή προς τα εσωτερικά προβλήματα⁵⁸.

2γ. ΕΔΑ

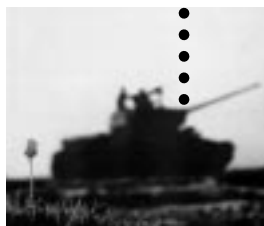
Η ΕΔΑ, με εκφραστές των απόψεών της τον πρόεδρο Ι. Πασσαλίδη, κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο τον Η. Ηλιού και τον βουλευτή Β. Ευφραιμίδη διατηρεί συνεχή παρουσία στο κοινοβούλιο, από τη βουλή του 1951, με αυξανόμενη μάλιστα επιρροή όπως φαίνεται από τις εκλογικές αναμετρήσεις του 1956 και του 1958. Ο λόγος της φιλοδοξεί να κινηθεί σε διαφορετικό μήκος κύματος, κάτι που προκύπτει από τις πάγιες θέσεις της που αφορούν στην κυπριακή αυτοδιάθεση χωρίς προσδιορισμό «ευλόγου και τακτής» προθεσμίας, κριτική των συμμαχιών της χώρας και αιτήσεις αναπροσανατολισμού της εξωτερικής της πολιτικής.

Ήδη από πολύ νωρίς (Μάιος 1952) η ΕΔΑ, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κόμματα, ζητεί την προσφυγή της χώρας στον ΟΗΕ για το Κυπριακό⁵⁹. Η γραμμή της κυβέρνησης Καραμανλή δεν ικανοποιεί τον Ι. Πασσαλίδη που θεωρεί ότι ασκείται «πολιτική υποτέλειας», καθοδηγούμενη στα εξωτερικά ζητήματα από υποδείξεις των Ηνωμένων Πολιτειών και του ΝΑΤΟ⁶⁰. Η κυβέρνηση ψέγεται επίσης για την ελλιπή ενημέρωση της αντιπολίτευσης μέσω των φακέλων του υπουργείου Εξωτερικών, την προεκλογική εκμετάλλευση του Κυπριακού και τη δημαγωγία στις εκλογές του 1956 ενώ παρατηρείται «μια βαθμιαία κάμνις, μια βαθμιαία εγκατάλειψις θέσεων, μια βαθμιαία αποδοχή... αιρέσεων»⁶¹ στην πορεία του ζητήματος στον διεθνή χώρο. Την ίδια περίοδο με το Κόμμα Φιλελευθέρων η ΕΔΑ θα υποβάλει δικές της προτάσεις δυσπιστίας, εκείνη μάλιστα της 6/3/57 έχει χαρακτηριστικά συνολικής αμφισβήτησης της κυβέρνησης⁶².

Ως συνέπεια όλων αυτών κρίνεται αναγκαία η αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής με απαραίτητη προσέγγιση των αραβικών και βαλκανικών χωρών, χωρίς να αποκλείεται και αυτή των σοσιαλιστικών ή της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης. Όμως, καθώς παρόμοιες προτάσεις και κριτική κατά των νυν συμμάχων προκαλούν αντιδράσεις από τους βουλευτές της συμπολίτευσης συχνότερα προβάλλεται η προσχώρηση της Ελλάδας στο στρατόπεδο των ουδετέρων⁶³.

Απόρροια των διαφωνιών της ΕΔΑ με την κυβερνητική πολιτική αποτελεί μια σειρά συγκεκριμένων προτάσεων. Το 1956 προτείνεται η συγκρότηση κυβέρνησης «ευρύτερας βάσεως» για τον χειρισμό του Κυπριακού. Το 1958 προτείνεται μια δέσμη άμεσων μέτρων που περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας και ενέργειες από κοινού με την Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία. Λίγους μήνες αργότερα θα γίνει και λόγος για έξοδο από το ΝΑΤΟ, αν οι συνθήκες το επιβάλλουν⁶⁴.

Η αντιπολιτευτική τακτική και οι επιλογές της ΕΔΑ δικαιώνονται από τα εκλογικά αποτελέσματα στις εκλογές του 1956 στις οποίες συμμετέχει στη συμμαχία της «Δημοκρατικής Ένωσης» μαζί με τα κόμματα Φιλελευθέρων, Αγροτικό, Λαϊκό, Δημοκρατικό, Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση και ΕΠΕΚ· με την αυτόνομη κάθοδό της σε αυτές του 1958 καταλαμβάνει τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι κερδίζει και την αναγνώριση της συμπολίτευσης όσον αφορά στις προθέσεις της. Η διάκριση ανάμεσα σε «εθνικά», «εθνικόφρονα» ή κόμματα της «εθνικόφρονος αντιπολίτευσης» και σε «άκρα αριστερά» που αντιπροσωπεύει η ΕΔΑ, είναι διάσπαρτη στα κείμενα⁶⁵.

3. Λαϊκές αντιδράσεις

Εκδηλώσεις με αντικείμενο το Κυπριακό, διαδηλώσεις και συλλαλητήρια στα οποία οι συγκεντρωμένοι εκφράζουν συμπαράσταση και αλληλεγγύη στους Έλληνες του νησιού γίνονται, φυσικά, σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Στα πρακτικά του κοινοβουλίου βέβαια εμφανίζονται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, κατά κανόνα όταν διασαλεύεται η τάξη ως αποτέλεσμα επεισοδίων. Εκείνο που προκαλεί ερωτηματικά και αξίζει να αναφερθεί εδώ είναι η διάσταση μεταξύ του πάθους της κοινοβουλευτικής ρητορείας, της οποίας η αντανάκλαση στην κοινή γνώμη συμβάλει στην κινητοποίηση του κόσμου, και μιας εμφανούς προσπάθειας από κυβερνητικές πλευρές να περιοριστούν στο ελάχιστο διαδηλώσεις και συλλαλητήρια⁶⁶.

Ο απόηχος λαϊκών εκδηλώσεων φθάνει ως τη βουλή σε τρεις περιπτώσεις κατά τις οποίες σημειώθηκαν επεισόδια, λιγότερο ή περισσότερο σοβαρά, στις συνεδριάσεις της 23/11/51, 15/12/54, 18/5/56 και 21-24/5/56 επί πρωθυπουργίας Σ. Βενιζέλου, Α. Παπάγου, και Κ. Καραμανλή αντίστοιχα. Άλλη επεισοδιακή διαδήλωση, η οποία όμως δεν προκαλεί συζητήσεις στο κοινοβούλιο είναι αυτή της 12/3/56, ο απολογισμός της οποίας περιλαμβάνει 76 τραυματίες. Το αιματηρότερο συλλαλητήριο είναι αυτό της 9/5/56 που συνιστούσε διαμαρτυρία για την προγραμματισμένη για την επομένη εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου, είχε την άδεια της κυβέρνησης και κεντρικός ομιλητής ήταν ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος. Οι ομιλητές, αν και αντλούν τις πληροφορίες τους από τον τύπο των ημερών, δεν είναι σαφείς ως προς τον αριθμό των θυμάτων: «τέσσερεις ή πέντε νεκροί και τριακόσιοι τραυματίες».

Κοινά σημεία και στις τρεις περιπτώσεις η καταδικαστική στάση της αντιπολίτευσης απέναντι στις αστυνομικές μεθόδους και ο εντοπισμός «άλλων στοιχείων» στις τάξεις των διαδηλωτών εκ μέρους της κυβέρνησης. «Ηπιωτέρα» και «αβρά» επιθυμούν τη συμπεριφορά της αστυνομίας προς τους φοιτητές οι ηγέτες της αντιπολίτευσης, ενώ στην περίπτωση των επεισοδίων της 9/4/56, όταν υπάρχουν ενδείξεις για πυροβολισμούς της αστυνομίας κατά του πλήθους με συνέπεια τον θάνατο ενός διαδηλωτή, η κυβέρνηση μέμφεται για «ανικανότητα» και «εγκληματική αμέλεια»⁶⁷. Στην πλευρά της τελευταίας γίνεται λόγος για άτομα που υπηρετώντας «ξένα συμφέροντα» οργανώνουν ταραχές. Ο υπουργός Άμυνας Α. Πρωτοπαπαδάκης κάνει λόγο στις 18/5/56 για «οπαδούς της ΕΔΑ και αναρχικά στοιχεία», ενώ ο υφυπουργός Εσωτερικών Ν. Αθανασίου απολογείται καθώς «η Λερναία Ύδρα του κομμουνισμού δεν είναι δυνατόν από της μιας ημέρας εις την άλλην να εξοντωθή»⁶⁸. Η αντίδραση της ΕΔΑ είναι η απόδοση των γεγονότων της 9/5/56 σε εξωθεσμικές δυνάμεις που δρουν με σκοπό την καταρράκωση του κοινοβουλευτισμού. Από την πλευρά των Φιλελευθέρων ο Θ. Τσάτσος τονίζει ότι το κατά κόρον χρησιμοποιούμενο επιχείρημα για την υποκίνηση όλων των επεισοδίων από τους κομμουνιστές δεν είναι καθόλου πειστικό και «είναι χρήσιμον να τελειώση»⁶⁹.

Η φοιτητική συγκέντρωση της 22/11/51 είχε απαγορευθεί, όπως και εκείνη της 10/3/56, η οποία πραγματοποιήθηκε τελικά δύο μέρες αργότερα με επεισοδιακό, όπως είπαμε, τρόπο. Οι απαγορεύσεις αυτές δεν οφείλονται αποκλειστικά στον φόβο της όξυνσης και των επεισοδίων, όποιες κι αν είναι οι αιτίες τους. Διακρίνεται παράλληλα μια ευαισθησία σχετική με τις συμμαχίες της χώρας και την ανάγκη να μην θιγούν από τις εκδηλώσεις αυτές. Οι υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρέντης και ο Π. Κανελλόπουλος συμφωνούν το 1951 ότι «δεν πρέπει να υπάρξει καλλιέργεια αντιβρετανικού πνεύματος» ενώ στις ΗΠΑ οφείλεται «ευγνωμοσύνη» και όχι λιθοβολισμός της πρεσβείας. Εκ των υστέρων, ο Κ. Καραμανλής θα δικαιολογήσει την απαγόρευση των εκδηλώσεων με το επιχείρημα ότι υπήρχε κίνδυνος να δοθεί στο εξωτερικό η εντύπωση αναρχίας στην Ελλάδα⁷⁰.

Το άγχος αυτό που φαίνεται να διακατέχει τις κυβερνήσεις τόσο του κέντρου όσο και της συντηρητικής παράταξης ίσως να μπορεί τελικά να ερμηνευτεί από την αγωνία τους για ασφάλεια ελέγχου της κατάστασης. Αυτό εξηγεί επαρκώς και τη σπουδή να απαγορευτούν οι σχετικές με το Κυπριακό διαδηλώσεις έπειτα από τα σοβαρά επεισόδια της 9/5/56. Ως το τέλος του 1959 δεν αναφέρονται στη Βουλή συγκεντρώσεις ή συλλαλητήρια με αφορμή το Κυπριακό.

4. Επιλογές: Με αφορμή μια τελευταία συζήτηση

Η υποδοχή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου (11 και 19/2/59 αντίστοιχα) στο ελληνικό κοινοβούλιο δεν έγινε κάτω από ιδιαίτερα ευνοϊκές συνθήκες. Η είδησή τους προκάλεσε την κατάθεση ξεχωριστών προτάσεων δυσπιστίας προς την κυβέρνηση με αντικείμενο την εξέλιξη αυτή. Η συζήτηση διήρ-

κεσε από τις 25/2 ως τις 28/2/59. Στη διάρκεια της πήραν τον λόγο οι πολιτικοί αρχηγοί και οι περισσότεροι βουλευτές που είχαν δραστηριοποιηθεί σε ανάλογες συνεδριάσεις τα προηγούμενα χρόνια. Οι απόψεις που εκφράστηκαν αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα των αντιλήψεων των κομμάτων σχετικά με το Κυπριακό και συγκεκριμένα τον περιεκτικά τις ήδη διακηρυγμένες θέσεις τους. Από την πλευρά της κυβέρνησης μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ομιλία του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή, στην οποία συνέδεσε την ψήφο εμπιστοσύνης προς την κυβέρνησή του με την κύρωση των συμφωνιών και χαρακτήρισε την ανεξαρτησία «θαυμασία εξέλιξη». Το αποτέλεσμα της ήταν διττό: ελευθερία για την Κύπρο και τερματισμός ενός δύσκολου για το έθνος αγώνα «κατά τρόπον εθνικώς αξιοπρεπή». Οι τοποθετήσεις υπουργών και συμπολιτευόμενων βουλευτών χαρακτηρίστηκαν από πανηγυρικούς τόνους⁷¹.

Όπως ήταν αναμενόμενο τη στάση αυτή καθόλου δεν συμμερίσθηκε η αντιπολίτευση, το πνεύμα της οποίας εξέφρασε επιγραμματικά ο Σ. Μαρκεζίνης λέγοντας ότι «οιαδήποτε λύσις θα ήταν καλυτέρα»⁷², όπου «οιαδήποτε» νοούνται οι προηγούμενες του Σχεδίου Μακμίλαν αγγλικές προτάσεις. Ο Σ. Βενιζέλος υποστήριξε ότι οι συμφωνίες δεν δέσμευαν το έθνος και ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων, όταν θα ερχόταν στην εξουσία, θα επεδίωκε τη «μετατροπήν» τους σε μια κατεύθυνση πλήρους ελευθερίας της Κύπρου⁷³. Ο Η. Ηλιού μίλησε για στυγνό πολιτικό κείμενο⁷⁴. Στον ίδιο τόνο κινήθηκαν και οι Η. Τσιριμώκος, Σ. Αλλαμανής και Α. Μπαλτατζής. Όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί τόνισαν τις αμφιβολίες τους για τη βιωσιμότητα του διαγραφόμενου καθεστώτος. Το σύνολο των κομμάτων της αντιπολίτευσης δήλωσε πως θα καταψηφίσει τις συμφωνίες, με εξαίρεση τον Γ. Παπανδρέου που τήρησε ευνοϊκότερη στάση⁷⁵.

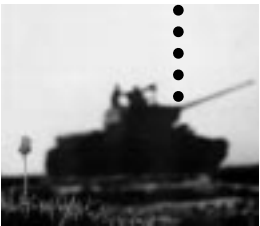
Επρόκειτο για μια σύζηση σε οξείς τόνους, με αντεγκλήσεις, όπως αυτές μεταξύ των Στ. Στεφανόπουλου και Ε. Αβέρωφ και επεισόδια, όπως μεταξύ Η. Μπρεδήμα, βουλευτή της «Δημοκρατικής Ενώσεως» και Κ. Παπαδόπουλου, συμπολιτευόμενου: ο πρώτος, σε έναν ιδιαίτερα επιθετικό λόγο, άφησε υπονοούμενα για ύποπτη ανάμιξη και ενοχή του βασιλιά για το θέμα της Κύπρου, προκαλώντας αρχικά κραυγές. «Είσαι προσκυνημένος εις τον Χότζα» και στη συνέχεια την εκσφενδόνιση ποτηριού εναντίον του από τον δεύτερο⁷⁶. Οπωσδήποτε ο Μπρεδήμας δεν παρέστη στην ανακοίνωση των αποτελεσμάτων (170-118) υπέρ της κυβέρνησης και δεν είχε την ευκαιρία να εκδηλώσει τα συναισθήματά του μαζί με τον Σ. Βενιζέλο και τους υπόλοιπους βουλευτές της αντιπολίτευσης: «Κύριε Πρόεδρε, παρά το επιτευχθέν αποτέλεσμα, ημείς θεωρούμεν υποχρέωσιν μας αυτήν την στιγμήν να αναφωνήσωμεν “Ζήτω η Ένωσις”. (Εις το σημείον τούτο οι βουλευταί της αντιπολιτεύσεως όρθιοι, αναφωνούν χειροκροτούντες “Ζήτω η Ένωσις”）」.

* Βασική πηγή για το άρθρο αυτό υπήρξε το τετράτομο έργο *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, που εκδόθηκε από τη Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών της Βουλής των Ελλήνων το 1994. Το έργο αυτό επιμελήθηκε ο Τριαντάφυλλος Γεροζής και περιλαμβάνει τις συζητήσεις που έγιναν στην Ελληνική Βουλή με αφορμή το Κυπριακό καλύπτοντας τη χρονική περίοδο από το 1915 ως τις αρχές της δεκαετίας του 1990.

** Συνεξετάζεται και η «Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση» όπως και η «τάση» υπό τον Γ. Παπανδρέου στην βουλή του 1958.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. συνεδριάσεις 21/1/15, 7/2/55, 20/1/58. Επίσης 17/12/55 και 2-6/4/56, 21-24/5/56, 11-15/3/57, 10-13/6/58, αντίστοιχα. *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τ. Α΄.
2. Συνεδρίαση 18/5/56.
3. Συνεδριάσεις 24/3/24, 28/6/46.
4. Καλύπτει ολόκληρο τον Β΄ τόμο, ενώ ο Α΄ τόμος καλύπτει την περίοδο 1915-1956, και ο Γ΄ αυτήν από 1959-1967.
5. Όπως αναφέρεται στην πρόταση δυσπιστίας που καταθέτει το Κόμμα των Φιλελευθέρων στις 18/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 205.
6. Όπως ο Π. Κανελλόπουλος, που μιλά για την κατάκτηση στην Ουγγαρία και τον «ελεύθερο κόσμο», 29/11/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 310-315.
7. Ο Σ. Στεφανόπουλος κατηγορεί τον Κ. Καραμανλή ότι «εμχανορράφησε και εβυσσοδόμησε» για να γίνει πρωθυπουργός, 14/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 340.
8. Επεισόδιο Η. Μπρεδήμα - Ι. Παπαδόπουλου, 28/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 139-141.
9. Βλ. Αβέρωφ - Τσιτσίτσας προς Μαρκεζίνη σχετικά με διαφορετική ημερομηνία υπογραφής σε γαλλικό και ελληνικό κείμενο των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, *ό.π.*, τ. Γ΄, (1959-1967) 27/2/59, σ. 93.
10. Ο Κ. Καραμανλής τονίζει σε μια αποστροφή του πως οι αγορεύσεις των αντιπολιτευόμενων προσφέρουν επιχει-

ρήματα στους αντιπάλους της κυπριακής υπόθεσης. Κ. Καραμανλής, 30/11/56. «...Ορισμένα λογικά πράγματα, τα οποία θα έπρεπε να ληφθούν προς αντιμετώπισιν της πολλάκις ασκουμένης επί του θέματος αυτού δημαγωγίας, θα ήτο δυνατόν αρνητικώς, να ενισχύσουν την θέση των εχθρών», *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 322.

11. *Ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 143.

12. «Παρακαλούν αι εφημερίδες επειδή δεν πρόκειται πέραν της 9ης νυκτερινής να παρακολουθήσουν και να δημοσιεύσουν τας ομιλίας όλων των ρητόρων λόγω του ότι μεσολαβεί αύριο Κυριακή, να συντομεύουν τας ομιλίας των οι υπόλοιποι ρήτορες ώστε να καταστεί δυνατόν να δημοσιευθούν και αυτοί εις τον τύπον». Β. Βασιλικός, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 143. «Διαμαρτύρομαι διατί το προεδρείον φέρει ενώπιον της Εθνικής Αντιπροσωπείας θέματα αναγόμενα εις επαγγελματικά συμφέροντα». Σ. Βενιζέλος, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 144. Η κριτική για την κάλυψη των συνεδριάσεων από Ν. Μπακόπουλο, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 99.

13. «Κατ' ουσίαν ο κ. Καρτάλης, δεν ηθέλησε να ομιλήσει δια να παραπέμψη ημάς τους άλλους εις τας νυκτερινάς ώρας... δηλαδή εις τας ώρας αι οποίαι δεν είναι ευνοϊκαί δια την δημοσίευσιν των αγορεύσεων κατά την επομένην και δια να επιφυλάξη εις εαυτόν... την αυριανήν ώραν, την κατάλληλον, την 7ην εσπερινήν». Π. Κανελλόπουλος, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 29.

14. Την κοινή γνώμη έχει πιθανότατα στο νου του ο Σ. Μαρκεζίνης όταν επισημαίνει ότι «αι συζητήσεις δεν γίνονται μόνο δια την αίθουσαν αυτήν αλλά και δια να τυγχάνουν ευρυτέρας δημοσιότητας». Σ. Μαρκεζίνης, 24/2/59, *Το Κυπριακό*, τ. Γ΄, σ. 17. Ο δε Ε. Αβέρωφ θα διατυπώσει αυτή την άποψη πιο ξεκάθαρα λέγοντας ότι από το βήμα της βουλής οι αντιπρόσωποι απευθύνονται προς τον Ελληνισμό του εξωτερικού, την Κύπρο και τον υπόλοιπο κόσμο. 25/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 21. Η Κύπρος χαρακτηρίζεται «αμαρτοβαμμένη νήσος».

15. Στη συνεδρίαση της 21/10/1915 ο Δ. Ράλλης αναφέρει ότι «...Η νυν κυβέρνησις μη έχουσα τα ορμάς της κυβερνήσεως υμών, της κυβερνήσεως της Νέας Ελλάδος, προς τα ωφελήματα τα οποία προσεφέροντο ημίν, εξετίμησε και τους κινδύνους». *Ό.π.*, τ. Α΄, σ. 2.

16. Ε. Βενιζέλος, 30/4/1920, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 5.

17. «Όσοι νομίζουν ότι συμφέρει να διαταραχθούν οι σχέσεις μας μετά της Μεγάλης Βρεταννίας διότι τοιουτοτρόπως ημπορούν να εξαναγκάσουν την Αγγλίαν να μας παραχωρήσει την Κύπρον είναι προφανώς άνθρωποι ακαταλόγιστοι». Π. Στυλιανού, *Το κίνημα του Οκτώβρη του 1931 στην Κύπρο*, διατριβή επί διδακτορία, Λευκωσία 1984, σ. 242.

18. Ε. Βενιζέλος, 18/11/1931, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 11. «Όταν ο αλύτρωτος Ελληνισμός ήτο τα δύο τρίτα του ελευθέρου, φυσικόν ήταν ο αλύτρωτος να επηρεάζει τας αντιλήψεις του Ελευθέρου Κράτους, έστω και με πιθανότητες κινδύνων. Αφ' ης όμως ο Ελληνισμός κατά το μέγιστον αυτού μέρους υπήχθη εις τα όρια του ελευθέρου κράτους, αυτός έχει τον πρώτον λόγον. Δεν μπορώ να διακινδυνεύσω εγώ το όλον δια το μέρος». Γ. Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Αθήνα 1980, σ. 143.

19. Βλ. συνεδριάσεις 17/5, 18/5, και 21/6/46. *Το Κυπριακό...*, τ. Α΄, σ. 13-14.

20. Ο Κ. Τσαλδάρης αναφέρει: «...Δεν πρόκειται περί διεκδικήσεως. Πρόκειται περί θέματος, το οποίον αφορά την Μεγάλην μας φίλην Μεγάλην Βρεταννίαν και την Ελλάδα, του οποίου όθεν η περιπόθητος διευθέτησις αφορά μόνο ημάς τους δύο». 17/5/46, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 13. [Οι υπογραμμίσεις στα παραθέματα ανήκουν στον συγγραφέα] Ο Ν. Πλαστήρας επισημαίνει «...Εντός του πλαισίου της Παλαιάς Ελληνοβρεταννικής φιλίας, την οποίαν επιθυμούμεν αδιατάρακτον...». 23/5/50, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 28-29. Ο Σ. Βενιζέλος εξαίρει μάλιστα «την αβρότητα των ελληνικών κυβερνήσεων», οι οποίες περιέμεναν τον «εύθετο χρόνο» για την επίτευξη του διακανονισμού αυτού. 15/2/51, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 37. Τέλος, ο Α. Παπάγος πιστεύει ότι το Κυπριακό θα αντιμετωπιστεί «εντός του πλαισίου της σημερινής πραγματικότητας». 17/12/52, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 52.

21. Ι. Τριανταφυλλίδης προς Κ. Γαβριηλίδη, 23/11/51: «Σεις είσθε υπόλογοι έναντι του έθνους και τα χέρια σας στάζουν αίμα», *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 41.

22. Σ. Παντελής, *Νέα Ιστορία της Κύπρου*, Αθήνα 1984, σ. 267.

23. Π. Κανελλόπουλος, 23/5/50, *Το Κυπριακό...*, τ. Α΄, σ. 23.

24. «Σε πανηγυρική τελετή», όπως αναφέρεται. Χ. Παπασταύρου, 15/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 166.

25. Εξουσιοδότηση προς τον πρόεδρο της Βουλής «να χειρισθή περαιτέρω το θέμα της γνωστοποίησης των πόθων του ελληνικού λαού επί της εκφρασθείσης θελήσεως του Λαού της Κύπρου καθ' όν τρόπον ήθελε κρίνει προσφορώτερον». 4/7/50, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 35.

26. Βλ. συνεδρίαση 23/5/50, τ. Α΄, σ. 23 κ.ε.

27. Ο Κ. Μητσotάκης, 10/4/56, σχετικά με υπόμνημα ελληνικών θέσεων που έχει αποσταλεί στην αγγλική κυβέρνηση, αναφέρει ότι: «...Καμμία δυσκολία δεν υπήρχε να δώση [η κυβέρνηση] το κείμενον αυτό εις την δημοσιότητα δεδομένου, ως ορθότατα ελέγχθη, ότι τούτο ευρίσκεται εις χείρας των εχθρών μας», *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 137. Επίσης, ο Π. Λιαρούτσος, συμπολιτευόμενος, χαρακτηρίζει την Αγγλία «κακοποιόν δύναμη». 10/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 146.

28. Στις εκλογές του 1946 το Κ.Φ. τριχοτομείται, σε αυτές του 1950 έχει αυτόνομη παρουσία, το 1956 συμμαχεί με την ΕΔΑ στα πλαίσια της Δημοκρατικής Ένωσης, συμμαχίας των κομμάτων του κεντρώου χώρου, ενώ το 1958 κατέρχεται και πάλι αυτόνομα. Γρ. Δαφνής, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα*, 1821-1961, Αθήνα 1961, σ. 153-163.

29. Η αποσπασματική παρουσία κομμάτων όπως αυτού των Προοδευτικών, του Δημοκρατικού Κόμματος του Γ. Καρτάλη ή της Δημοκρατικής Ενώσεως του Η. Τσιριμώκου δεν επιτρέπει την εξαγωγή συνολικής εικόνας και για τον λόγο αυτό οι θέσεις τους εμφανίζονται μόνο κατά περίπτωση και παρενθετικά στην πορεία της ανάλυσης.

30. Ο Κ. Καραμανλής, στις 6/3/57 λέει: «Γνωρίζετε ότι και η κυβέρνησις και η Βουλή έχουν και άλλα καθήκοντα και δεν είναι δυνατόν επί δύο εβδομάδας να απασχολούμεθα με τας προτάσεις δυσπιστίας», *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 12. Στις 25/4/56 τονίζει ότι «το χειρότερον είναι ότι η αντιπολίτευσις εξέλεξε δια τον σκοπόν αυτόν, τοντέστι της παρεμποδίσεως των έργων της Κυβερνήσεως, της φθοράς της Κυβερνήσεως, το πλέον ευπαθές εθνικόν θέμα, το θέμα της Κύπρου. 25/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 177. Επίσης, τ. Β΄, σ. 334.

31. Ο Στ. Στεφανόπουλος θεωρεί ότι «...κατέστη [το Κυπριακό] εφεξής, όχι πλέον εσωτερικόν, αλλά διεθνές ζήτημα».

Εν τούτοις, η επί της ουσίας συζήτηση στον ΟΗΕ αναβλήθηκε και ο ίδιος υποχρεώθηκε σε παραίτηση, οκτώ μήνες αργότερα, ως συνέπεια της αποτυχίας για εγγραφή του θέματος στην ημερήσια διάταξη της Γενικής Συνέλευσης του οργανισμού και του απόχου των γεγονότων της Κωνσταντινούπολης. 7/2/55, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 68.

32. 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 23.

33. Ε. Αβέρωφ, 20/1/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 167.

34. Ε. Αβέρωφ, 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 19.

35. Χαρακτηριστική η φράση του Σ. Μαρκεζίνης: «Αυτή, λοιπόν, η λέξις [αυτοδιάθεση] είναι χολεριασμένη λέξις;», 10/10/55, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 104.

36. Ε. Αβέρωφ, 19/2/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 195. Επίσης, 30/11/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 327. Αλλά και 29/11.56: «...οιαδήποτε κι αν είναι η απόφασις των αδελφών Κυπρίων θα τη σεβασθώμεν», αν μάλιστα αυτή είναι η Ένωση, «τόσον το καλύτερον».

ό.π., τ. Α΄, σ. 300.

37. Ο Κ. Καραμανλής στις 10/6/58 λέει τα εξής: «Η κυβέρνησις, σταθμίζουσα τα βασικά συμφέροντα του Έθνους και τα συμφέροντα του αγωνιζομένου Κυπριακού Λαού, θα επιλέγη εκάστοτε τα προσφορότερα μέσα δια την προώθησιν του ζητήματος». *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 196.

38. Βλ. συνεδρίαση 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 18 κ.ε., 20/1/58, τ. Β΄, σ. 165 κ.ε.

39. Αναφέρεται από τον Γ. Παπανδρέου, 11/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 152. Επίσης οι Κ. Μητσοτάκης, τ. Α΄, σ. 132, Ε. Κοθής, τ. Α΄, σ. 148. Για την εξαγγελία Θεοτόκη, στους ίδιους.

40. Ε. Αβέρωφ, 29/11/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 298.

41. Στ. Στεφανόπουλος, 24/6/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 242. Εντύπωση προκαλεί και η έντονη αντιπαράθεσή του με τον Κ. Καραμανλή, η οποία δύσκολα ερμηνεύεται εκτός των πλαισίων προσωπικών αντιθέσεων: «Εκνευρίζεσθε, διότι έχετε την συνειδήσιν του ανθρώπου ο οποίος μου παρédωσε τας αμαρτίας του» – «... εδέχθη να αναλάβη τας αμαρτίας και δι' αυτό εμχανορράφησε και εβυσσοδόμησε». Κ. Καραμανλής - Στ. Στεφανόπουλος, 14/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 340.

42. Ο Μ. Γαληνός του επισημαίνει την κριτική στάση που τηρούσε απέναντι στην κυβέρνηση πριν τις εκλογές του 1958 λαμβάνοντας την απάντησή: «Ήτο προεκλογική η περίοδος και ήτο φυσικό να υπάρχη μια έντονος στάσις...», 28/2/1959, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 124.

43. Γ. Παπανδρέου, 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 16.

44. Γ. Παπανδρέου, 7/2/55, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 87.

45. Γ. Παπανδρέου, 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 16.

46. Γ. Παπανδρέου, 20/5/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 110. Η συγκεκριμένη αντίληψη εξηγεί και τις ζητωκραυγές υπέρ της Ένωσης του Σ. Βενιζέλου και των βουλευτών του Κ. Φ. στις 28/2/59 μετά τη λήξη της ψηφοφορίας για την κύρωση των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.

47. Για τη σχετική κριτική βλ. συνεδρίαση 24/5/56. Ο Κ. Καραμανλής αμφισβητεί την ύπαρξη συνολικής συμφωνίας στις 13/12/58. *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 311.

48. «Ουδαμού αναφέρεται η λέξις αυτοδιάθεσις» είναι η κριτική του Γ. Παπανδρέου στις προγραμματικές δηλώσεις της πρώτης κυβέρνησης Καραμανλή. 11/10/55, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 104. «Ούτε το ζήτημα της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου έθιξε», παροποιείται ο Σ. Βενιζέλος. *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 104. «Η υπόθεσις της αυτοδιαθέσεως όχι μόνο εγκατελείφθη αλλά και απεγκλείσθη» υποστηρίζει ο Γ. Παπανδρέου στον απολογισμό του για την απόφαση 1013 του ΟΗΕ κάνοντας μάλιστα έναν παραλληλισμό με την ανυπαρξία του όρου στις πρώτες προγραμματικές δηλώσεις. Γ. Παπανδρέου, 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 17.

49. Για την «πολιτική ηττοπάθειαν», Γ. Παπανδρέου, 22/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 211. «Η πραγματική γνώσις της πολιτικής της κυβερνήσεως δεν ευρίσκεται εις το κείμενον των πρακτικών, αλλού ευρίσκεται». Γ. Παπανδρέου, 12/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 284.

50. «[Η Κυβέρνηση] ακολουθεί αλλοπρόσβαλλον πολιτικὴν πλειοδοτούσα εσωτερικῶς και μειοδοτούσα εξωτερικῶς» αναφέρει ο Σ. Βενιζέλος στις 3/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 109.

51. Ε. Αβέρωφ, 11/3/57, Το Κυπριακό, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 19 και 24/10/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 149.

52. «...Τα στοιχεία που κατέχει η κυβέρνησις ζηλοτύπως τα φυλλάττει δι' εαυτήν» διαμαρτύρεται ο Ν. Μπακόπουλος στις 9/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 132. «Γνωρίζομεν ποίος είναι ο λόγος της αρνήσεως: ο φόβος της αποκάλυψης πρόσθετων ευθυνών», υποστηρίζει ο Γ. Παπανδρέου στις 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 13.

53. Βλ. διάλογο περί ορνίθων και κοκοριών μεταξύ Γ. Λύχνου - Ι. Διαμαντόπουλου στις 23/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 253.

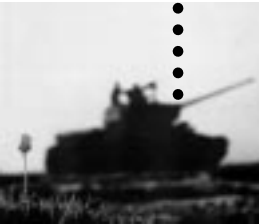
54. Βλ. συνεδρίαση 6/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 11.

55. Βλ. συνεδρίαση 18/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 205.

56. Ακόμα κι αν θεωρηθεί καλόπιστη η ασκούμενη κριτική, παρά τη διαρκή πίεση, αυτή η έλλειψη εποικοδομητικών προτάσεων δίνει στον Ε. Αβέρωφ το δικαίωμα να επισημαίνει ότι γίνεται «αντιπολίτευσις δια την αντιπολίτευσιν», όσο κι αν απαντά ο Γ. Παπανδρέου ότι «εις την αντιπολίτευσιν ανήκει το χρέος του ελέγχου». Ε. Αβέρωφ, 21/1/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 178, Γ. Παπανδρέου, 22/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 211.

57. «...Η Κύπρος οφείλει να σκεπτεται το ιδιόν της αίτημα όχι μεμονωμένον αλλά ενταγμένον εις την σύνθεσιν των συμφερόντων του ελληνισμού. Και θα προβάλλεται εκάστοτε εκείνο το αίτημα, το οποίον είναι περισσότερον επίκαιρον» δηλώνει ο Γ. Παπανδρέου στις 10/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 143. Ο Ε. Βενιζέλος ταυτίζει τον «Ελληνισμό» με το «ελεύθερο κράτος» σε ένα απόσπασμα πο δημοσιεύεται στο Γ. Π. Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, σ. 143. Βλ. και Γ. Παπανδρέου, 7/2/55: «Και ημείς θέλομεν Ελληνικήν την Κύπρον. Και δια να γίνη Ελληνική πρέπει να υπάρχει Ελλάδα», *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 87.

58. «Ο Κ. Καραμανλής εξακολουθεί να ελπίζει ότι οι ΗΠΑ μπορούν να βοηθήσουν την Ελλάδα για να μπει στο ράφι το Κυπριακό με έντιμο τρόπο, ώστε να μπορέσει να αντιμετωπίσει τα εσωτερικά οικονομικά προβλήματα. Δημοσίως, θα ανακοινώσει ότι η πολιτική της Ελλάδας στο Κυπριακό θα συνεχισθεί αλλά θα αλλάξουν μόνο οι μέθοδοι για την υλο-

ποίησης της». Α. Παπαχελάς, *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα 1997, σ. 48 (από έκθεση του αρχηγού της CIA, Α. Dulles, προς τον αδερφό του υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ).

59. Δήλωση των βουλευτών της ΕΔΑ 14/5/52, *Το Κυπριακό...*, τ. Α΄, σ. 46. Επίσης Β. Ευφραιμίδης, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 50.

60. Ι. Πασσαλίδης, 5/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 115. «Δυστυχώς, καθ' ημάς, η κυβέρνησις έχει μεταβάλει την Ελλάδα σε όχι ανεξάρτητη χώρα. επιθυμώντας «να φανεί αρεστή εις ξένους κύκλους από τους οποίους και την προέλευσιν της έλκει και την διατήρησίν της εις την εξουσίαν προσδοκᾷ». Ο ίδιος, 23/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 247 και Η. Ηλιού, 22/5/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 137.

61. Ι. Πασσαλίδης, 11/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 30. Η. Ηλιού, 14/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 353 και 21/1/58, τ. Β΄, σ. 185.

62. Βλ. συνεδριάσεις 18/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 205, 6/3/57, Β΄, 11.

63. Ι. Πασσαλίδης, 11/6/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 196 και 5/4/56, τ. Α΄, σ. 114-115. Διακοπή στην αγόρευση Ι. Πασσαλίδη, 11/3/57: «Εις την Ουγγαρίαν τι γίνεται;», *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 30. «Υπάρχουν πολλοί δρόμοι αξιοπρεπούς ανεξάρτητης πολιτικής» με παραδείγματα τις σκανδιναβικές χώρες, την Αίγυπτο ή την Αυστρία. Η. Ηλιού, 14/3/57, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 91. Η παραπάνω πρόταση θα τροποποιηθεί το 1958 και θα αφορά σε συμπίρευση με τα κράτη αυτά και τις σοσιαλιστικές χώρες σε ένα γενικό ανταποικιακό μέτωπο. Ι. Πασσαλίδης, 13/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 290-292, Η. Ηλιού, 14/12/58, τ. Β΄, σ. 355. 64. Στην πρόταση για κυβέρνηση «ευρυτέρας βάσεως, δεν διευκρινίζεται ο ομιλητής, 11/4/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 144. «Προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας κατά της Τουρκίας - Κατάθεσις της προσφυγής για την αυτοδιάθεσιν εις τον ΟΗΕ - Αποχώρησις από κάθε κοινήν ενέργειαν με την Αγγλικήν και Τουρκικήν κυβέρνησιν στα πλαίσια στρατηγικών γυμνασίων κ.λπ. - Αποκατάστασις επαφής με την Κυβέρνησιν της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας για την από κοινού αντιμετώπιση της καταστάσεως που απειλεί την ειρήνη εις την περιοχὴν αυτήν». Βλ. επίσης Ι. Πασσαλίδης, 11/6/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 196-197. Επίσης βλ. Η. Ηλιού, 14/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 356.

65. Ο Π. Κανελλόπουλος θα δηλώσει εμφανικά ότι δεν εμπιστεύεται την εξωτερική πολιτική της, ενώ ο Κ. Τσάτσος θα υποστηρίξει ότι τα στέλγχι της αγωνίζονται να ματαιώσουν πιθανή λύση του Κυπριακού ώστε να κρατούν την Ελλάδα σε διάσταση με τους συμμάχους της. 6/10/58, τ. Β΄, σ. 264.

66. Τόσο ο Ε. Βενιζέλος όσο και οι κυβερνήσεις Σ. Βενιζέλου και Κ. Καραμανλή στη δεκαετία του 1950 δείχνουν απροθυμία σε παρόμοιες εκδηλώσεις παρά τις κατά καιρούς εξαιρέσεις.

67. Π. Κανελλόπουλος, 23/1/51, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 38. Γ. Παπανδρέου, 15/12/54, τ. Α΄, σ. 59 και 22/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 224. Γ. Μαύρος, 21/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 208, Κ. Μητσοτάκης, τ. Α΄, σ. 241. Ο τελευταίος εξακολουθεί να θεωρεί την ελληνική αστυνομία «μία από τις καλύτερες της Ευρώπης».

68. Ο Δ. Μακρής στις 21/5/56 κάνει λόγο για «πρόσωπα... δια τα οποία δεν έχει εξακριβωθή, ποία είναι και ποίων εντολὰς εξετάζουν, διότι υπάρχουν ποικίλαι περί αυτών υπόνοιαι...». *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 217. Ο Α. Πρωτοπαπαδάκης στις 18/5/56, (*ό.π.*, τ. Α΄, σ. 202) κάνει αναφορά σε σήμα του νομάρχη Χανίων Βήχου: οι αντιδράσεις του τοπικού τύπου [«Κήρυκας», ιδιοκτησίας Μητσοτάκη] σε αποβίβαση Αμερικανών ναυτών είναι τέτοιες ώστε «οὔτω δυνατόν ενθαυρυνθούν οπαδοί ΕΔΑ και αναρχικά στοιχεία [εις] πρόκλησιν επεισοδίων». Ν. Αθανασίου, 22/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 242.

69. Για να προσθέσει λίγο παρακάτω ότι «χάριν του εθνικού συμφέροντος και εάν ακόμη ήταν αληθές, δεν θα έπρεπε να λέγηται ότι οι κομμουνισταί πρωτοστατούν εις τας εκδηλώσεις δια το Κυπριακόν...» Θ. Τσάτσος, 21/5/56, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 213-214.

70. Κ. Ρέντης, 23/11/51, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 40. Π. Κανελλόπουλος, 15/12/54, *ό.π.*, τ. Α΄, σ. 59. «Εάν αφήναμεν να δημιουργηθεί η εντύπωσις ότι η Ελλάδα αναρχείται, τούτο ακριβώς θα την καθιστά ανίκανον να συνεχίση τον Κυπριακόν αγώνα». Κ. Καραμανλής, 14/12/58, *ό.π.*, τ. Β΄, σ. 338.

71. Ο Π. Κανελλόπουλος θεωρεί ότι επρόκειτο, άλλωστε, για έναν αγώνα του οποίου «αι διακυμάνσεις και η τελική έκβασις... ήτο δυνατόν να βλάψουν θανασίμως τα γενικότερα εθνικά συμφέροντα» 26/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 57. Για τον πανηγυρικό τόνο της συμπολίτευσης είναι ενδεικτικό το ακόλουθο απόσπασμα του Π. Κανελλόπουλου, της 26/2/59, στο οποίο αναφέρει: «...Αισθάνομαι και τον εαυτόν μου υπερήφανον ως μέλος της κυβερνήσεως, της οποίας ο Πρόεδρος προέβη εις αυτήν την μεγάλην ιστορικήν πράξιν». *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 57.

72. Σ. Μαρκεζίνης, 26/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 56.

73. «Προς την κατεύθυνσιν της πλήρους ελευθερίας και δημιουργίας ενός πραγματικά ελευθέρου κράτους αδεσμεύτου οιασδήποτε υποχρεώσεως», 25/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 21.

74. «Ουδέποτε Βουλή εκλήθη να κυρώσῃ στεγνότερο πολιτικό κείμενον». Η. Ηλιού, 25/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 27.

75. Τις ενέκρινε έχοντας αποχωρήσει από το Κ. Φ., με το αιτιολογικό ότι «δεν δύνανται [οι υποστηρικτές της καταψήφισής τους] να υποσχεθούν εις το έθνος ότι με την ακύρωσιν θα φθάσωμεν εις βελτίωσιν». Παρόλ' αυτά εξέφρασε και εκείνος τη δυσπιστία του προς την κυβέρνηση. Γ. Παπανδρέου, 27/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 87.

76. 28/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 139-141. Ο Π. Κανελλόπουλος απέδωσε το όλο συμβάν στη «δίκαια εθνική αγανάκτηση», τα «σεβαστά ηθικά ελατήρια» και τον «εκνευρισμό» του Παπαδόπουλου, ισχυριζόμενος ότι «είναι επεισδόνον, το οποίον συχνά έχει γίνει διότι άνθρωποι είμεθα και όλοι εκνευριζόμεθα». Δεν είναι γνωστό αν η αρνητική ψήφος του Η. Μπρεδήμα προσμετρήθηκε όπως ζήτησε ο Η. Τσιριμώκος, αν και ο βουλευτής βρισκόταν στο νοσοκομείο του Ερμού Σταυρού. Η. Τσιριμώκος, 28/2/59, *ό.π.*, τ. Γ΄, σ. 152.